

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2022, s. 8: 245-272

**İslâm Dünyasında Tefvîz Vezirliği Uygulaması ve Eyyûbilerin
Kuruluşundaki Etkisi**

The Implementation of Wazır al-Tafwid in the Islamic World And its Influence on The
Foundation of the Ayyubids

Mahmut Recep KELEŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Assist. Prof. Tekirdağ Namık Kemal University
mrkeles@nku.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5955-226X

DOI: 10.56720/mevzu.1151656

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 31 Temmuz / July 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Eylül / September 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September 2022

Atıf / Citation: KELEŞ, M.R. (2022). İslâm Dünyasında Tefvîz Vezirliği Uygulaması ve Eyyûbilerin Kuruluşundaki Etkisi. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (Eylül 2022): 245-272. DOI: 10.56720/mevzu.1151656

İntihal: Bu makale, İThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC-ND 4.0

Öz

XII. yüzyılın ortalarında Mısır'ın Haçlı ve Bizans orduları tarafından işgali tehlikesi ortaya çıkınca Fâtımî halifesi Âdîd-lidînillâh ve veziri Şâver b. Mücîr tarafından Atabeg Nûreddin Zengî'den askeri yardım istenmiştir. Nûreddin Zengî bu duruma kayıtsız kalmayarak en seçkin birliklerini başında Şirkûh gibi önemli bir kumandan ile birlikte destek için göndermiştir. Şirkûh ve beraberindekiler Mısır'a 3 kere sefer düzenlemişler ve son seferde Haçlılar'ı bertaraf ederek Mısır'a yerleşmişlerdir. Bununla birlikte Âdîd-lidînillâh Şirkûh'u Fâtımî veziri olarak tayin etmiştir. Şirkûh diğer Fâtımî vezirleri gibi çok önemli yetkilere haiz olarak devleti iki aya yakın yönetmiştir. Onun ani ölümüyle birlikte Zengî ümerası arasında vezirlik mansıbı için tartışmalar çıksa da Selâhaddin, Ziyâeddin el-Hakkârî'nin desteğiyle vezir olmuştur. Selâhaddin'in 1169 yılında vezir olması daha önceki Fâtımî vezirleri örneğinde olduğu gibi onun tefvîz veziri olmasını sağlamış ve hükmen sultan olmuştur. Selâhaddin Abbasi halifeliği ve Zengîler'den gelen baskılar neticesinde Fâtımî hilafetine son vermiştir. Abbasi halifesi adına hutbe okutmuş, Fâtımî isyanlarını bastırması ve Haçlılar ile Bizans ordularını yenerek kendisinin ne kadar güçlü olduğunu ortaya koymuştur. Selâhaddin her ne kadar tüm bunları Nûreddin Zengî sayesinde yapsa da ailesinin de desteğiyle birlikte Mısır'da yarı bağımsız bir devlet kurmak istemiştir. Selâhaddin'in bu girişimi Fâtımî devletinde görev alan vezirlerin sınırsız yetkilere hâiz olarak devleti yönetmeleri ile alakalı olup Nûreddin Zengî'nin bir memuru olmak yerine müttefik bir sultan olmanın yollarını aramıştır. Her ne kadar Nûreddin Zengî bu duruma karşı çıkıp Selâhaddin'i kendisinin sipehsalari ve nâibi olarak görse de Selâhaddin onunla bir çatışmaya girmeden devletini kurmayı başarmıştır. Selâhaddin Eyyûbî, Nûreddin Zengî'nin vefatından sonra Abbâsi halifesinden onay alıp Mısır, Suriye ve el-Cezîre'de saltanatını ilan ederek İslâm dünyasının bu iki önemli bölgesini birleştirmiştir. Makalede tefvîz vezirliği kurumunun İslâm tarihindeki serüveni anlatıldıktan sonra Selâhaddin'in Mısır'da vezir tayin edilmesiyle başlayan Eyyûbîler'in devletleşme sürecine tefvîz vezirliği makamının ne ölçüde etkisinin bulunduğu ele alınmıştır. Makalede ayrıca Nûreddin ile Selâhaddin arasında tarihçiler arasında tam olarak anlaşılmayan ve tanımlanamayan hakimiyet meselesi üzerine çağdaş tarihçilerin yapmış oldukları tartışmalar tahlil edilerek bir kanaate ulaşmak hedeflenmiştir.

tir. Yöntem olarak tefvîz vezirliği ile ilgili siyasetname müelliflerinin tespit ettiği hususlar çerçevesinde konu kronolojik olarak anlatılmış ve tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefvîz vezirliği, Nûreddin Zengî, Fâtımîler, Selâhaddin-i Eyyûbî Eyyûbiler. Selâhaddin

Abstract

In the middle of the twelfth century, when the danger of the invasion of Egypt by the Crusaders and Byzantine armies emerged, military assistance was requested from Atabeg Nour al-din Zangi by the Fatimid caliph Âdid li-din Allah. Nour al-din Zangi did not remain indifferent to this situation and sent his most distinguished troops with an important commander like Shirkouh for support. Shirkûh and his companions organized 3 expeditions to Egypt and settled in Egypt by eliminating the Crusaders in the last time. However, Âdid li-din Allah appointed Shirkouh as the Fatimid vizier. Shirkouh, like other Fatimid viziers, had very important powers and ruled the state for about 2 months. With his sudden death, even though there were discussions among the Zangid umera for the position of vizier, Saladin became a vizier with the support of Diya al-din al-Hakkari. The fact that Saladin became a vizier in 1169 enabled him to become a tafwiz vizier, as in the case of previous Fatimid viziers, and he became sultan by default. As a result of the pressures from the Abbasid caliphate and the Zangids, Saladin ended the Fatimid caliphate. He delivered a sermon on behalf of the Abbasid caliph, suppressed the Fatimid rebellions, and defeated the Crusaders and Byzantine forces, demonstrating how strong he was. Although Saladin did all these thanks to Nour al-din Zangi, he wanted to establish an autonomous state in Egypt with the support of his family. This attempt of Saladin was related to the fact that the viziers in the Fatimid state ruled the state with unlimited powers, and he sought ways to be an allied sultan rather than an officer of Nour al-din Zangi. Although Nour al-din Zangi opposed this situation and saw Saladin as the commander of his own armies and the regent in Egypt, Saladin succeeded in establishing his state without entering into a conflict with him. After Saladin declared his reign first in Egypt and then in Syria and al-Jazeera with the death of Nour al-din Zangi, he got the approval of the Abbasid caliph and suc-

ceeded in uniting these two important regions of the Islamic World and expelling the Crusaders from the region. In the article, after the adventure of the tawiz vizierate in the history of Islam is explained, the stateization process of the Ayyubids, which started with the appointment of Saladin as a vizier in Egypt, and the effect of the tafwiz vizier office are discussed. In the article, it is aimed to reach a conclusion by analyzing the debates of contemporary historians on the issue of domination, which is not fully understood and defined among historians between Nûreddin and Saladin. As a method, the subject was explained chronologically and determinations were made within the framework of the issues determined by the authors of the policy about the viziership of tafwiz.

Keywords: Tafwiz vizierate, Nour al-din Zangi, Fatimids, Saladin, Ayyubids

Giriş

Ortaçağ İslâm devletlerinde siyasî teşkilat yapılarından olan ve saltanatın sonra gelen müessese vezârettir. Hz. Muhammed ile başlayan İslâm devlet geleneğinde bu vazifeyi deruhte eden sahabeler bulunmaktaydı. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de halifelerin yardımcıları vardı. Bu yüzden vezirler ismen bir teşkilat yapısı içerisinde olmasa da nitelik, yetki ve yükümlülükler noktasında daima bulunmaktaydı. İslâm siyasî teşkilat tarihinde vezâret kurumunu ortaya çıkaran ilk devlet Abbâsîler olmuş ve zaman içerisinde sistemli ve kuralları belirlenmiş bir müessese haline dönüşmüştür. Abbâsîler'den itibaren devletin her anlamda yönetilmesi hususunda halifelerden yetki almışlar ve en üst düzey kişiler haline gelmişlerdir (Alaşlan, 1995, s. 19). Bununla birlikte devlet aygıtlarının oluştuğu Abbâsîler döneminde, halifenin hemen hemen bütün işlerini üstlenen ve hükümdarlıkla ilgili meselelerde görüş ve önerisi ile kendisine yardım eden üst düzey bürokratlar vezir olarak görevlendirilmişlerdir. Abbâsîler'den itibaren siyasetnamelerde işaret edildiği üzere devlet teşkilatında halife ve sultandan sonra en yüksek makamın sahibi vezir olmuş ve vezâret kurumu Abbasîlerden sonra kurulan İslâm devletlerinde de muhafaza edilmiştir (Adem, 2017, s. 73).

Eyyûbîler, kendilerinden önce gelen İslâm devletlerinden Selçuklu, Zengî ve Abbâsî teşkilat yapısına benzer kurumlar oluşturmaya gayret etmişlerdir.

Bunun nedeni hâkim oldukları bölgenin İslâm dünyasının parçalanmış bir yapıya sahip olması nedeniyle kurumlara müdahale edememeleri ile alakalı olmuştur. Bu açıdan Selçuklular'ın ve Zengîler'in uygulamış olduğu pratikler kısmen de olsa devam etmiştir. Abbâsîler döneminde en mükemmel şekline ulaşan bu kurum iki kısımda değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki "vezâret-i tefvîz" ikincisi ise "vezâret-i tenfîz" dir (Ayaz, 2013, s. 79-82). Genellikle vezir tayinlerinde bu iki esas üzerinden görev tanımlamaları yapılmaktadır. Tefvîz vezirliğinde halife ve sultanın mutlak vekili olarak onun namına işleri düzenlemekte ve sınırsız yakın yetkilere haiz olmaktadır. Tefvîz vezirleri halife ve sultanlar gibi bir kişiden oluşmakta ve dilediği tayin ve azilleri yerine getirebilmekteydi. Tefvîz vezirleri halifenin azledilmesi veya veliaht tayin etme salahiyetlerine haiz olmasalar da bu iki konuda da en yetkili kişilerdi. Bir diğer vezâret çeşidi olan tenfîz vezirliğinin ise yetkileri kısıtlı olup, halifenin veya sultanın kendisine vermiş olduğu görevleri yerine getirmekle mükellef olmakta ve bazen tenfîz vezirleri birden fazla tayin edilmekteydi. Vezirler ister tefvîz olsun ister tenfîz olsun halife veya sultana karşı sorumlulukları vardı. Onların görevden alınmaları hilâfet veya saltanat kurumu tarafından gerçekleştirilmekteydi (Mâverdi, 1989, s. 30-39).

Eyyübîler'in kurulduğu coğrafya olan Mısır'da ise vezâret müessesesi ilk dönemlerinde Abbâsî teşkilat yapısı örnek alınarak kurulmuştu. Tolunoğulları ve İhşîdiler Abbâsîler'e tabi olduklarından bu konuda fazla bir değişiklik olmamıştı. Fâtımîler dönemi Mısır'ında ise Abbâsî uygulamasından şeklen vazgeçilmiş olsa da kurumsallaşan bir yapı söz konusuydu. Fâtımîler'de iki tür vezirlik uygulanmaktaydı. Bağdat'taki uygulama daha çok vazifenin niteliği ile ilgili olup görev çerçevesinin çizilmesiyle alakalıydı. Mısır'daki uygulama ise mensubiyet üzerinden olmuş ve kalem ehli veya kalem erbabı; seyf ehli veya seyf erbabı şeklinde ikiye ayrılmıştı. Ayrıca vezâret-i tâmme ve vezâret-i vesâta biçiminde ikinci bir tasnif bulunmaktaydı. İkinci tasnif Abbâsîler'deki uygulamaya benzer özellikleri olup tâmme, tefvîz'i, vesâte ise tenfîz'i karşılamaktaydı (İbnü't-Tuveyr, 1992, s. 105). Erbab-ı seyf'ten tayin edilen vezirler Abbâsîler'deki tefvîz vezirleriyle aynı haklara sahip olmakta; Erbab-ı aklâm'dan tayin edilenlerde ise tenfîz vezirleri ile benzer haklara sahip oldukları uygulamalarda görülmektedir. Fâtımîler vezâret görevine za-

man zaman gayrimüslimleri getiriyorlardı ki burada Mısır'ın demografik özelliklerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Ertaş, 2017, s. 66-68).

Müstansır-Billâh dönemine kadar vezirlerin önemli bir kısmı tenfîz veziri olarak görevlendirilmişlerdir. Bu dönemdeki vezirlerin sık sık azledildikleri bilinmektedir. Müstansır-Billâh'ın dâhilî çatışmalar dolayısıyla 54 vezir azlettiği kaynaklarda geçmektedir. Söz konusu vezirlerin Fâtımîler'in bu döneme kadarki konumunu ifade eden en önemli delil olarak karşımıza çıkmaktadır. Müstansır-Billâh büyük buhranların yaşandığı kendi iktidar döneminde askerî sınıftan Bedr el-Cemâlî'yi Kahire'ye davet etmiş, vezir ve başkumandan tayin ederek yetkilerini ona devretmiştir. 1073'ten itibaren Fâtımîler döneminde vezirlerin idareyi devraldığı tefvîzî vezirler dönemi başlamıştır. Bu durum Fâtımî halifelerinin kutlamalara katılmaktan başka yetkilerinin kalmadığı anlamına gelmekteydi. Müstansır-Billâh'ın iktidarını korumak maksadıyla bütün yetkilerini Bedr el-Cemâlî'ye devretmesi dolayısıyla Abbâsî ve Selçuklu uygulamalarından farklı olduğu müşahede edilmektedir. Bedr el-Cemâlî daha da ileri giderek sultanlara mahsus isimler ve unvanlar almış ve bir sultan gibi bağımsız davranabilme imkânına kavuşmuştur (İbn Halikân, 1972, s. 448-450).

Tefvîz vezirliğinin doğası gereği tüm sorumluluğun vezirde olması hali-feyi pek çok yükten kurtarsa da nüfuz vezire geçtiğinden halifenin yetkileri tırpanlanıyordu. Bir vezir tayin edilmediğinde Fâtımî vezirlerinin emîrû'l-cüyûş olmaları dolayısıyla askerî zafiyetler ortaya çıkmaktaydı (Ertaş, s. 66). Aynı zamanda Mısır'ın kırılğan vergi toplama rejimi yüzünden hem devlet hem de ahali oldukça müşkül duruma düşmekteydi. Zâfir-Biemrillâh hilâfete geldiğinde Süleyman b. Masâl'ı vezir ilan etse de Ebü'l-Hasan Ali b. Sellâr bu duruma itiraz ederek Kahire'ye girmiş ve vezir tayini askerî güç yoluyla olmuştur. İbn Masâl ile İbn Sellâr arasındaki nüfuz mücadelesi İbn Sellâr lehine olmuş ve İbn Masâl mağlup edilerek öldürülmüştür (Becker, 1993, s. 141). İbn Sellâr güçlenip ayrı bir askeri birlik oluşturduğu gerekçesiyle halife tarafından ortadan kaldırılmıştır. İbn Sellâr'ın öldürülmesi Fâtımî Devletini zor duruma düşürmüş Haçlılar'a karşı Sünnî İslâm dünyasının desteğini sağlamayı başaran bir vezirin ortadan kaldırılması Fâtımî-Haçlı mücadelesine darbe vurmuştur. (İbnü'l-Esîr, 1992, s. 142). Fâtımî Veziri Abbâs es-Sanhâcî, Faiz lidinîllah'ı hilâfet makamına getirmiş ve mezkûr halife küçük yaşta olmasından dolayı

herhangi bir varlık gösterememiştir. Halifenin ailesi Talâî' b. Rüzîk'ten yardım isteyerek onu Kahire'ye davet etmişler ve böylece vezâret Rüzîkî ailesine geçmiştir (Şimşek, 2021, s. 601). Talaî, iktidarını hiçbir kimseyle paylaşmak istememiş ve Fâtımî devleti memuriyetlerine süre sınırı getirmiştir. Diğer vezir aileleri gibi Rüzîkîler de Fâtımî halifesi ile akrabalık tesis etmiş ve vezir Talâî, son Fâtımî halifesi Âdid-lidînillah'ı kızıyla evlendirmiştir. Vezâret makamı Rüzîkî ailesinden Şâver b. Mücîr'e yani Mücîrîler'e intikal etmiş ve bu sefer de Şâver ile Dirgâm arasında vezâret mücadeleleri başlamıştır (Tomar, 2010, s. 495-496). Fâtımîler'in son döneminde güçlü vezirlerin iktidarı ele geçirmek maksadıyla birbirleriyle çatışmaları, devleti iktisadî ve sosyal açıdan çöküşe sürüklemiştir. Aynı zamanda halifelerin de etkisiz olmaları zaman içerisinde dıştan gelen saldırıların artmasına neden olmuş ve askeri harcamalar dolayısıyla alınan vergiler halkı bunaltmıştır. Bizans ve Haçlılar'ın bölgedeki gelişmeleri takip etmesi neticesinde buraya sık sık sefer düzenlemelerini beraberinde getirmiş olduğundan Mısır'daki siyasî durum içinden çıkılmaz hal almıştır.

1. Eyyûbîler'in Mısır'da İktidara Ortak Olmaları ve Şirkûh'un Tefvîz Vezirliği

Fatımîler'in Bizans ve Haçlı tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları Nüreddin Zengî tarafından takip edilmekteydi. Mısır'ın Haçlılar'ın eline geçmesi Suriye'deki Müslüman varlığını tehdit edeceğinden siyasî ve askerî bir adım atmak suretiyle en güvendiği emirlerinden Şirkûh'u ve Selâhaddin'i Mısır seferiyle görevlendirmiştir. Şirkûh ilki 1164 yılında olmak üzere Mısır'a üç sefer düzenlemiş ve III. Mısır seferi sonrası Kahire'ye ulaştığında Fâtımî halifesi Âdid-lidînillah, Şirkûh'u bir kurtarıcı gibi karşılamıştı. Şâver ise Şirkûh'un güçlü bir orduyla gelmesinden ötürü kendi vezâret makamının tehlikeye girdiğini anlamıştır. Nitekim sefere davet ettiği esnada Zengîler'e verilen sözleri yerine getirmemiş ve bu konuda çelişkili davranmıştı. Ayrıca Şirkûh gibi güçlü bir emîri ortadan kaldırmaya teşebbüs etmişti. Tüm bunlar Zengî ordusunun Mısır'daki varlığını tehlikeye attığından problemlerin baş sorumlusu olan Fâtımî veziri Şâver'in bertaraf edilmesi Zengî ümerası tarafından talep edilmiştir (Şeşen, 2018, s. 73).

Fâtımî halifesi Âdîd-lidînîllah ise Şâver'in kendisine uyguladığı baskılardan dolayı onu istemiyor ve öldürülmesi hususunda Şîrkûh ile irtibat halinde bulunuyordu. Şâver, tefvîz veziri olduğundan ülkenin yönetimi tamamen onun elindeydi. Zengîler ise Haçlı ve Bizans tasallutundan kurtulmak amacıyla davet edilmişti. Bu yüzden bu ordunun bir an önce Suriye'ye dönmesi gerekmektedir. Şâver, iktidarının devamı için bunu özellikle talep etmekteydi. Bu yüzden Şîrkûh'a yapılacak bir suikast Zengîler'in geri dönmesine sebep olacaktı. Fâtımî halifesi Âdîd-lidînîllah cephesine bakıldığında tefvîz veziri olarak tayin ettiği Şâver'den kurtulmak istediğinden elinde mükemmel bir fırsat vardı. Şâver'in I. ve II. Mısır seferlerinde her defasında gah Haçlılar gah Bizans ile yapmış olduğu antlaşmalar yüzünden yardım talep ettiği Eyyûbîler'e ihanet ettiği ortadaydı. Ayrıca son sefer sonrasında Fâtımî unsurlarını kullanarak komplo hazırladığından Şîrkûh ve diğer emîrlerin haberi vardı. Tefvîz vezirlerinin azledilmesi halifenin salahiyetinde olsa da bunu gerçekleştirebilmesi için askerî gücü olması gerekiyordu. Âdîd ise kendisinin bu kudrette olmadığını bildiğinden Şîrkûh'u ikna etmek için çok çaba gösterdi. Şîrkûh'un bu denli güçlü bir veziri öldürmesi halifenin işine gelecekti. Mısır'ın iç dinamiklerine hâkim olmayan ve aslen Nüreddin Zengî'ye tabi olan Şîrkûh'un tefvîz veziri olarak tayin edilmesi Şâver'e göre ehven-i şer olacaktı. Nitekim halife Mısır'daki diğer güç odaklarını harekete geçirip Şîrkûh'u denge unsuru olarak tutarak kendi iktidarına alan açacaktı. Şîrkûh ise Şâver gibi güçlü bir emîrin bertaraf edilmesi talebini oldukça ihtiyatlı karşılamaktaydı. Şîrkûh ayrıca Mısır halkının isyan etmesinden ve Haçlı ve Bizans saldırılarından çekinmekteydi. Nitekim II. Mısır seferinde bu durum bir nebze de olsun gerçekleşmişti. Buna rağmen başta yeğeni ve nâibi Selâhaddin olmak üzere ileri gelen Zengî ümerası Şâver'in Şîrkûh'u ziyaret etmesini beklemişler ve onu gafil avlayarak yakalamışlardı. Şâver'in yakalanması neticesinde Mısır'da Şîrkûh'un beklediği gibi olumsuz durum yaşanmadı. Fâtımî halifesi Âdîd-lidînîllah tarafından siyaseten katil icazeti alındıktan sonra Şâver idam edildi (İbnü'l-Esîr, 1963, s. 140).

Fâtımî halifesi Âdîd-lidînîllah, eski veziri Şâver'in 18 Ocak 1169 tarihinde öldürülmesinin ardından aynı gün Zengî Atabeyliği kumandanı Şîrkûh b. Şâdî'yi halifelik sarayına davet ederek ona vezirlik hilatı giydirmiştir. Âdîd-Lidînîllâh, Şîrkûh'a el-Melikül'l-Mansûr ve emîrül'l-cüyûş ünvanlarını vererek

onu Şâver'den sonra vezir tayin etmiştir (İbn Hallikân, s. 479-481). Şirkûh iki görevi deruhte ederek ender görülen bir durumla karşı karşıyaydı. Nüreddin Zengî'nin emîri ve Mısır'daki nâibi olarak Zengî atabeyliğinin emrindeydi. Diğer taraftan her ne kadar siyasî bir güce malik olmasa da Fâtîmî halifesinin tefvîz veziri olarak bu tarihten itibaren görevlendirilmiştir. Şirkûh'un erbab-ı seyf'ten olması Fâtîmî siyasî rejimi için uygundu. Fâtîmîler döneminde Bedr el-Cemâlî'den itibaren tayin edilen vezirler asker kökenli olduğundan Abbâsîler ve diğer İslâm devletlerindeki tefvîz vezirliğinin uygulanması çerçevesinde görev icra ediyorlardı. Şirkûh'un kısa süren vezirlik döneminde Nüreddin Zengî'ye Fâtîmîler'in Mısır seferi için yardım talebinde bulduklarında yapmış oldukları anlaşmanın şartlarının yerine getirilmesi ilk icraatları arasında yer almaktaydı. Bu durum bir anlamda Şirkûh'un artık Fâtîmî Devleti'nin en yetkili kişisi olduğu anlamına da gelmekteydi. Âdîd-lidînillah, Şâver'in etki sahasını azaltmak amacıyla Eyyûbîler'i kabul ederek kendi siyasî manevra alanını genişletmek istemiştir. Halife, Şirkûh döneminde Şâver'e göre daha rahat hareket etme imkânı bulsa da Şirkûh nihaî olarak Nüreddin Zengî'ye hesap vermekteydi. Ayrıca Şirkûh çok güçlü bir orduyla Kahire'deydi. Şirkûh'un önemli icraatları arasında yönetimde yapılan değişiklikler bulunmaktaydı. Ayrıca Mısır seferlerine katılan emîrlere vaat edildiği üzere ıktâlar tevcih edilmişti (İbnü'l-Esîr, s. 298-304).

Âdîd-Lidînillâh ise Şâver b. Mücîr'den kurtulduktan sonra kendisine yeni bir iktidar sahası arama peşindeydi. Bu yüzden Fâtîmî rejimini destekleyenlerle içten içe iş birliği içerisindeydi. Şâver b. Mücîr halifenin izni doğrultusunda ortadan kaldırıldıktan sonra Şâver'in oğlu el-Kâmil Şücâ halifenin sarayına gitmişti. (İbnü'l-Adîm, 1951, s. 691). El-Kâmil Şücâ Mısır'da yönetimin Haçlılar ve Bizans'ın eline geçmemesi için babasına karşı hareket etmiş ve Şirkûh ile iş birliği içerisine girmişti. Ancak bu durum halifenin hoşuna gitmemişti. Nitekim siyasî gücünü tekrardan elde etmek isteyen halife kendisine sığınan el-Kâmil Şücâ'yı Şirkûh ile işbirliği yapacağını düşündüğünden onu idam ettirmiştir. Ayrıca el-Kâmil Şücâ'nın kendisinin yapmış olduğu entrikaların ortaya çıkabileceği endişesiyle ortadan kaldırması halifenin Şirkûh'un vezirliğini istemediğinin ve tefvîz vezirliğinin yerine tenfîz veziri atama düşüncesi içerisinde olduğunun kanıtı olmuştur. Şirkûh kendisinin de sevdiği el-Kâmil Şücâ'nın öldürülmesinden büyük üzüntü duymuş ve bu durumun

kendi iktidarına yönelik bir eylem olduğunu anlamıştır. Şirkûh, Fâtîmî halifesinin bu eylemine karşılık verememiştir. Nitekim sağlık problemleriyle boğuşan Şirkûh vezir olduktan iki ay beş gün sonra 23 Mart 1169 tarihinde vefat etmiştir (İbnü'l-Esîr, s. 277).

2. Selâhaddin Eyyûbî'nin Tefvîz Veziri Olarak Seçilmesi ve Fâtîmî Hilafetinin Sonu

Şirkûh hasta yatağındaiken vezâret vazifesine kendisine nâiblik yapan kardeşinin oğlu Selâhaddin'i vasiyet etmişti. Fakat tefvîz veziri olmak isteyen başta Aynüddevele el-Yârûkî olmak üzere pek çok emîr bulunmaktaydı. Bunlar arasında Erbil hâkimi Ebü'l-Heycâ el-Hezbânî'nin kardeşinin oğlu Kutbüddin Hüsrev b. Telîl; dedesi Hâkkariye kalelerinin hâkimi olan Seyfeddin Ali b. Ahmed el-Meştûb ve Selâhaddin'in dayısı Şihâbeddin Tekiş el-Hârimî bulunmaktaydı. Vezâret makamının Selâhaddin'e tavsiye edildiğini çok iyi bilen Şirkûh'un yakınındaki alimlerden fakih Ziyâeddin el-Hakkârî devreye girmiştir. Göreve talip olan Zengî emîrlerinin tamamı güç ve nüfuz sahibiydiler. Bu yüzden onlardan birisinin vezir olması durumunda Zengîler arasındaki birliğin bozulma ihtimali yüksekti. Şirkûh'un bütün emîrler üzerinde Nûreddin Zengî kadar etkisi vardı. Fakat Selâhaddin Eyyûbî her ne kadar Şirkûh'un yeğeni de olsa tecrübesiz oluşu onun handikabıydı. Ayrıca Nûreddin Zengî onu Dimaşk şihnesi yapmış ve onu iyi bir idareci olarak yetiştirmişti. Bununla birlikte Selâhaddin'in babası ve amcasının gölgesinde olduğu bilinen bir husustu. Daha önce müstakil olarak bir iktâ bölgesini yönetmemiş ve kendi ordusuyla sefere çıkmamıştı. Bunlar Selâhaddin'in idareciliği için olumsuz yönleriydi. Mısır'da vezâret vazifesine tayin olmak demek aynı zamanda sultan olmakla eşdeğerdirdi. Tüm bunlara rağmen hem Şirkûh'un vasiyeti hem de diğer emîrlerin ittifakla kabul edebileceği isim Selâhaddin olmuştur. Fakih Ziyâeddin İsa el-Hakkârî bir mekik diplomasisi güderek Selâhaddin'in vezir olmasını temin etmiştir. Zengî emîrlerin en büyüklerinden Aynüddevele el-Yârûkî tecrübesiz birisini lider olarak kabul etmemiş ve "ben Yusuf'un hizmetine girmem" diyerek Mısır'ı terk etmiştir (İbnü'l-Esîr, s. 277). Onun ayrılışı diğer Oğuzların da onunla birlikte döndüğü manasına gelmemektedir. Nitekim başta Bahâeddin Karakuş olmak üzere bazı Oğuz önderlerin Selâhaddin'in emri altında bulunmaya devam ettikleri bilinmektedir. Her ne olursa olsun Aynüddevele'nin Suriye'ye dönüşü Mısır'da Zengîler'in askeri gücünü

önemli oranda azaltmış ve kısa sürede iç isyanları başlatmıştır. (İbnü'l-Esir, s. 105).

Selâhaddin Eyyûbî'nin gücünü ortaya koyabilmesi ve iktidarını test etmesi için iki büyük sınavdan geçmesi gerekmiştir. Bunlardan ilki Fâtımîler'in isyanları, ikincisi ise Haçlı-Bizans müttefik güçlerinin Dimyat'a saldırmalarıydı. Selâhaddin vezir olduktan sonra Fâtımî halifesinin tefvîz veziri olsa da artık yeni bir dönem başlamıştır. Bu saldırılar karşısında Selâhaddin Nûreddin Zengî'den destek almak zorundaydı. Nûreddin Zengî'nin hedefi Eyyûbîler'i Mısır'a göndererek orada onların bağımsız veya yarı bağımsız bir devlet kurmalarını temin etmek değildi. Nitekim Nûreddin, Şîrkûh ile Necmeddin'i aynı anda Mısır seferine yollamamıştı. Mısır ayrı bir kara parçası olması dolayısıyla orada bir isyan vuku bulduğunda sefer yapılması imkânsız yakındı. Şîrkûh'un ölümüyle ortaya çıkan hadiseler hem Selâhaddin'in hem de Nûreddin'in aleyhine olup Nûreddin Zengî'nin tesis etmiş olduğu düzen dağılmıştı. Bu yüzden Mısır'ın elden çıkmaması için destek gönderilmesi gerekiyordu ki bu durum Selâhaddin'in aleyhineydi. Çünkü hem liderliği sorgulanır hale gelmişti hem de asker kaybına uğramıştı. Nûreddin Zengî Selâhaddin'e isyan eden emîrleri tekrar göndermedi. Bunun yerine hiç istemediği halde kardeşi Turanşâh'ı göndermiş ve böylece Selâhaddin önemli bir askeri güç elde etmişti. Nûreddin Zengî, Haçlı ve Bizans ortak donanmasının işgal girişiminde bulunduğu Dimyat'a destek için Selâhaddin'e muhalif olmayan ve Eyyûbîler ile akraba olan Hezbanî emîri Kutbüddin Hüsrev b. Telil el-Hezbanî'yi göndererek Eyyûbîler'in muhtemel bir devlet kurmalarının önünü istemeyerek de olsa açmış oldu. (Kâtib Çelebi, 2010, s. 236).

Nûreddin Zengî, Eyyûbîler'in müstakil bir devlet kurma tehdidini görse de gerekli tüm yardımlarını yapmış ve düşman bertaraf edilmişti. Bu durum Selâhaddin'in liderliğinin önünü açtı. Çünkü ortada Haçlılar'a karşı kazanılmış bir zafer vardı. Ayrıca Nûbelîler'in ve diğer Fâtımî isyanlarının tasfiye edilmesiyle askerî ve siyasî bütün güç tamamen Selâhaddin'in eline geçti.¹ Selâhaddin Fâtımî halifesinin isyancılarla birlikte hareket ettiğini öğrendikten

¹Nube: Afrika'da bulunan ve büyük kısmı Sudan'da, küçük bir kısmı da Mısır'da kalan bölgenin adıdır. Bkz. Nebi Bozkurt, "Nûbe", Tdv İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nube> (06.09.2022).

sonra Fâtımî saray teşkilatını tasfiye etti. Bununla birlikte Bahâeddin Karakuş'u Fâtımî sarayından sorumlu kılarak halifeyi göz hapsine aldı. Selâhaddin, Fâtımî halifeliğinin idarî kadrosunu da yeniden şekillendirdi (Kuşçu, 2013, s. 52). Adlî teşkilata Şâfiî kadılar tayin ederek burasını yeniden inşa etti. Nizâmiye medreselerinden mezun olanların Kahire'ye gelmelerinin önünü açarak onlar adına medreseler inşa etti. Böylece Eyyûbîler'in Şâfiî-Eş'arî rejimini inşa etmesinin önünü açmış oldu (Keleş, 2019, s. 173).

Selâhaddin henüz devlet kurmamış olup resmî statüsü ikiye ayrılmıştı. O, Nûreddin Zengî'nin komutanı olarak gelmişti. Şîrkûh öldükten sonra Fâtımî halifesi tarafından vezir olarak tayin edilmişti. Bu durum Selâhaddin açısından elbette zordu. Nitekim hem Abbâsiler hem de Nûreddin Zengî, Fâtımî halifeliğine bir an önce son vermesini istiyorlardı. Bu konuda Atabey Nûreddin Zengî daha katıydı. Selâhaddin Bağdat ve Dımaşk'tan gelen emîrlerin uygulanmasını geciktiriyor ve ortaya çıkan isyanları bu duruma bahane olarak öne sürüyordu. Selâhaddin'in bu tutumu Nûreddin Zengî tarafından kabul görmedi. Nûreddin Zengî bir an önce Fâtımî devletine son verilmesini ve hutbenin Abbâsî halifesi adına okunmasını emretmekteydi. Selâhaddin ise Nûreddin Zengî'ye bağlı olup onun emri altında gözüke de Zengîler'den bağımsız bir rejim oluşturmuştu. Böylelikle Nûreddin Zengî'nin kendisini azledip yerine başka bir emîr gelmesini engellemek istemiştir. Bu durum Nûreddin nezdinde onun Fâtımî halifesinin etkisi altına girmesi gibi anlaşılıyordu. Nûreddin Zengî bu duruma son vermek için Zengîler'in Dımaşk şihnesi ve Selâhaddin'in babası Necmeddin Eyyûb'u Mısır'a gönderme kararı aldı. Necmeddin Eyyûb, Tikrit valiliğinden bu döneme kadar önemli vazifelerde bulunmuş üst düzey bir yöneticiydi. Nûreddin Zengî'nin Necmeddin'e güveni sonsuzdu. Onun oğlu Selâhaddin-i Eyyûbî'ye tavsiyeleriyle kendisine bağlayacağını ummaktaydı. (İbn Hallikân, s. 255).

Necmeddin Eyyûb Nûreddin Zengî'den almış olduğu emir doğrultusunda beraberinde samimiyet kurmuş olduğu tüccar, şâir, edîb ve hususi askerleriyle Mısır'a doğru yola çıktı. Necmeddin Eyyûb, Mısır'a vardığında onu karşılayanlar arasında Fâtımî halifesi Âdîd-Lidînillâh da bulunmaktaydı. Şehrin dışında büyük bir coşku ile karşılanan Necmeddin Eyyûb, oğluna Nûreddin

Zengî'ye itaat etmesi tavsiyesi ile gönderilmişti (Ebû Şâme, 1997, s. 99).² Necmeddin Eyyûb coşkulu bir tören ile karşılanmış olup oğlu Selâhaddin'in nasıl bir lider olduğunu yakından müşahede etmiştir. Necmeddin Eyyûb ilk olarak Selâhaddin'in görev yaptığı darü'l-vizâre'ye gelerek burada bulunan ümera ile bir divan teşkil etmiştir. Selâhaddin, babasına görevi devretmek istediye de o bunu kabul etmemiştir. Selâhaddin babasının tecrübelerinden istifade etmek maksadıyla Mısır hazinesinin gelir ve giderlerini kontrol eden önemli ve stratejik bir görev olan hazinedar olarak tayin etmiştir. (Zehebi, 1999, s. 25).

3. Selâhaddin Eyyûbî'nin Fâtımî Hilafetine Son Vermesi ve Nûreddin Zengî ile Münasebeti

Selâhaddin Eyyûbî, babası Necmeddin Eyyûb Mısır'a geldikten ve Mısır hazinedarlığını üstlendikten sonra Fâtımî hilafetinin kalıntılarını birer birer ortadan kaldırmıştır. Bu işte en yakın güvenilir iki devlet adamı kendisine refakat etmişlerdir. Bunlar Ziyâeddin el-Hakkârî ile Kadı el-Fâdil'dır. Ziyâeddin el-Hakkârî, Şirkûh'un önem verdiği alimler arasında yer almaktadır. Hem müşaviri hem de namaz imamı olan Ziyâeddin, Şirkûh'un tüm devlet işlerine hâkimdi. Ayrıca Selâhaddin'in vezir olması için mücadele gösteren önemli bir âlim ve siyasetçiydi. Diğeri ise Fâtımî devletinin muhtelif divanlarında çalışmış olan ve pek çok vezirin de müşaviri olan Kâdı el-Fâdil'dır. Bu iki kişinin ortak noktası hem âlim hem de devlet adamı olmalarıydı. Ziyâeddin ise Selâhaddin'in Zengî döneminden gelen Suriye'deki uygulamalarına hâkim olan tecrübeli bir devlet görevlisiydi. Kâdı el-Fâdil ise Fâtımî devletinin pek çok devlet kademesinde görev yapmış ve Mısır'da yetişmiş, Fâtımî devlet işleyişine hâkim, güvenilir ve tecrübeli bir âlim bürokrattı. 1171 sonrası her ne kadar bazı çalışmalarda Selâhaddin'in veziri olarak geçse de Kadı el-Fâdil resmi olarak divanü'l-inşâ'nın sahibi yani yöneticisi konumundadır. Fakat işleyişte Kadı el-Fâdil'ı tenfîz veziri olarak görmek daha yerinde olacaktır (Ebû Şâme, s. 241-244).³ Ziyâeddin el-Hakkârî, Şirkûh dönemindeki görevi olan müşavirliğe Selâhaddin döneminde de devam etmiştir. Özellikle Suriye

² Kaynaklarda Necmeddin Eyyûb'un karşılama töreninin benzerinin bulunmadığı ifade edilmiştir (İbn Vâsil, 1953, s.185).

³Ayrıca Kâdil el-Fadıl'ın mektupları için bkz.; Muvaffakuddin Hasan b. Ahmed ed-Dibâcî, *Resâ il 'ani'l-ḥarb ve's-selâm min teressüli'l-Ḳâḍi el-Fâzil* (nşr. Muhammed Nağş), Kahire 1978;

ile ilgili konulardaki istişareleri Ziyâeddin el-Hakkârî ile yapmaktaydı. Selâhaddin, Zengî ve Fâtımî dengesini bu iki âlim bürokrat ile kurmayı başarmıştı. Böylelikle ne tamamen Zengîler'in nüfuzuna girmiş ne de Fâtımîler'in etkisinde kalarak iş yapmıştır (İbn Hallikân, s. 498).

Selâhaddin Mısır'da babasının gelmesiyle birlikte başta maliye alanında olmak üzere siyasi, malî ve askerî ıslahatlara girişmiştir. Selâhaddin hem Fâtımî isyanlarını hem de Zengîler'in baskısını üzerinde hissettiği günlerdeki en büyük destekçileri aile üyelerinin yanı sıra Ziyâeddin el-Hakkârî ve Kâdı el-Fâdı'l'dı. Ziyâeddin el-Hakkârî, Selâhaddin'in iktidarı devralması başta olmak üzere Zengî devletinin iç yapısını bilmesi dolayısıyla Selâhaddin'e önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Kadı el-Fâdı'l ise özellikle Fâtımî Devletinin iç işlerini iyi bildiğinden Selâhaddin ve akrabalarının Mısır ile ilgili tecrübe eksikliğini tamamlamıştır. Ayrıca ortaya çıkan isyanların bastırılmasında da ön ayak olan kişi yine Kâdı el-Fâdı'l olmuştur. Selâhaddin'in resmî olmasa da hükmen iki veziri; Suriye işlerinde Ziyâeddin el-Hakkârî, Mısır işlerinde ise Kâdı el-Fâdı'l olmuştur. Kâdı el-Fâdı'l'ın Selâhaddin'e özellikle tedrici olarak Fâtımî hilafetini ortadan kaldırmasını ve yine tedrici bir şekilde Fâtımî unsurlarını temizlemeye başlamasını salık vermiştir (İbn Hallikân, s. 333-337).

Mısır seferleri sonrasındaki süreçte Fâtımî Devleti'ndeki bürokratlar Şii-İsmâîli ağırlıktaydı. Eyyûbîler görevi devraldıklarında Es'ad b. Memâtî gibi divanü'l-ceyş yöneticileri Sünnî olmuşlar ve görevlerine bu şekilde devam etmişlerdir. Bunların dışında Ermenî, Nubeli ve Hristiyanlardan müteşekkil bir idareci kadrosu bulunmakta olup vazifelerine devam etmekteydiler. Selâhaddin hem Nüreddin Zengî hem de Abbasi halifesi ile olan yazışmalarında devlet görevlilerinin durumlarından bahsetmekte ve bunların tedrici olarak dönüşümünden ve yeni Eyyûbî-Sünnî-Şafii rejiminin kurulmasından söz etmektedir. Selâhaddin 1174 yılında Abbasi halifesi Müstazî-Biemrillâh'a göndermiş olduğu mektupta bu durumu anlatmış, idari kadrolarda Fâtımî unsurların hala yoğun bir şekilde bulduklarını şikâyet etmiştir. Selâhaddin bu durumu büyük bir problem olarak görmüş ve Nüreddin ile ilişkilerinde bahane olarak ileri sürmüştür. Ziyâeddin el-Hakkârî her ne kadar Suriye'deki meselelere hâkim olsa da özellikle İsmâîliye mezhebinin problem teşkil edileceğini bildiğinden Mısır'daki eski rejimin kalıntılarını tamamen tasfiyesinden yana olmuştur. Mısır siyasetine tam manasıyla hâkim olan Kadı el-Fâdı'l,

Eyyûbî rejiminin oluşmasında önemli çaba göstermiş ve bu esnada devletin işleyişini aksatmamaya özel önem vermiştir. Selçukluların inkırazı ile birlikte büyük darbe alan İslam dünyasının yeni durumu yüzünden Nûreddin Zengî sonrasında birleştirici bir lidere ihtiyaçları vardı. Bu yüzden Suriye ve Mısır'daki Eyyûbî rejiminin oturması ancak Haçlılar ile yapılacak başarılı seferler ile mümkün olabilecekti. Selâhaddin'in tefvîz vezirliği 1171 ile 1174 arasında hükmen devam etmiştir. Selâhaddin'in bu süre içerisindeki konumu "hükmi tefvîz" vezirliğiydi. Kadı el-Fadıl ve Ziyâeddin el-Hakkârî ise "hükmi tenfîz" veziri olarak ifade edilebilir (Şekil, 1993, s. 141).

4. Selâhaddin'in Nûreddin Zengî'nin Muhalefetine Rağmen Mısır'da Yarı Bağımsız Bir Devlet Kurma Teşebbüsü

Abbasi halifesi Müstencid-Billâh vefat ettikten sonra onun yerine geçen Müstazî-Biemrillâh da Selâhaddin'e baskı yaparak Mısır'da Fâtımî hutbesine son verilmesini talep etmekteydi. Fakat Selâhaddin ne Müstencid-Billâh'a ne Müstazî-Biemrillâh'a ve ne de Nûreddin Zengî'ye boyun eğmeyerek Fâtımî halifesinin adını hutbelerde okutmaya devam etmiş ve meşruiyetini ona dayandırarak yarı bağımsız devlet olarak kalmayı yeğlemiştir. Nûreddin Zengî gönderdiği mektupta hem Fâtımî halifesi adına hutbe okutulmasının kesilmesini hem de basılacak sikkelerde Nûreddin Zengî'nin adının yazdırılmasını emretmekteydi. Nûreddin Zengî'nin en güvendiği adamlarından Necmeddin Eyyûb dahî bu emrin yerine getirilmesinde acele etmemekteydi (İbn Şeddâd, 2021, s. 67) Fakat baskı öylesine büyük ve peşi sıra gelmekteydi ki Selâhaddin çareler arıyordu. Nitekim Fâtımî halifesi Âdîd'ın ağır hastalığa tutulmasıyla birlikte artık hutbenin Abbasiler adına okunması için onay verdi. Fakat iki asır süren Fâtımî hâkimiyetinin bir günde bitmesinin halk nezdinde nasıl karşılanacağı bilinmemekteydi. Nitekim 10 Eylül 1171 yılında Bağdat'tan Mısır'a gelen Muhammed b. el-Hasan isminde bir âlimin Abbasi halifesi Müstazî-Biemrillâh adına hutbe okumasıyla iki asırlık Fâtımî hilafetine son verilmiş oldu. Böylelikle bu tarih aynı zamanda Selâhaddin-i Eyyûbî için Fâtımî halifesinin tefvîz veziri olarak nihayete ermesi demektir. (Keleş, 2021, s. 57).

Halifenin vefatıyla birlikte yeni bir süreç başlamış olup Selâhaddin'in tefvîz vezirliği sona ermiştir. Bundan sonra Abbasi halifesi adına hutbe okuyan, Nûreddin Zengî'nin Mısır nâibi olarak resmiyeti bulunan Selâhaddin,

Nüreddin'in vefat ettiği 1174 senesine kadar Mısır nâibi ve hükmen tefvîz veziri olarak görevine devam etmekteydi. Nitekim Selâhaddin bu yeni dönemde Abbâsi halifesini dinî lider; Nüreddin'i sultan olarak kabul etmekteydi. Fakat bu durum Selâhaddin'in tam olarak arzulanı bir durum değildi. Bununla birlikte Nüreddin Zengî, Selâhaddin'in kendisine olan bağlılığını sorgulamakta olup bazı tarihçilere göre onu görevden almayı düşünmekteydi. Fakat alelâde bir mektup ve emirle görevden alamayacağını bildiğinden Mısır'a sefer düzenlemek ve görevden azletmek marifetiyle kendisine tabi olan bir emîrini oraya tayin etme düşüncesindeydi. Olayların gidişatına bakıldığında başta İbnü'l-Esir olmak üzere tarihçilerin bu görüşünde haklılık payı bulunmaktaydı. Selâhaddin, Turanşah'ın ve sonrasında Eyyûbî ailesinin Mısır'a gelmesiyle burada Eyyûbî hanedanlığının temellerini atmış olup babası Necmeddin Eyyûb'un da onayını almıştır. (İbn Şeddâd, 2021, s. 69) Necmeddin Eyyûb gibi çok tecrübeli bürokratlar Nüreddin'e açıktan yapılacak bir isyanın başarıya ulaşamayacağını bildiklerinden ona itaat etme görüntüsü içerisinde Mısır'da var olan devletin güçlenmesi için siyasi ve ekonomik hamlelerin yapılması gerektiğini tavsiye etmişlerdir. Şirkûh döneminde gerçekleşen seferler sonrasında askeri gücün Nüreddin Zengî tarafından oluşturulduğu bilinen bir husustur. Ayrıca ortaya çıkan isyanlar dolayısıyla Fâtımî askeri sistemi dağıtılmış olduğundan Mısır'da Selâhaddin'e tâbi olacak askeri güç Suriye birlikleri dışında bulunmamaktaydı. Söz konusu askerlerin muhtemel bir savaşta Nüreddin'e karşı Selâhaddin'in yanında durup durmayacakları meçhuldü. Bu yüzden Nüreddin hayatta iken bağımsız bir devlet kurmak mümkün olmadığından ona tabi olmak veya tabi görünmek Eyyûbîler'in lehine olan bir durumdu (Keleş, s. 58).

Eyyûbîler, Fâtımî hilafeti sona erdikten sonra Selâhaddin-i Eyyûbî liderliğinde Mısır'da bir devlet kurma yolunda önemli bir adım atmışlardır. Selâhaddin'in varlığı Abbasi halifesi tarafından onaylanmıştı. Fakat burada asıl ikna edilmesi gereken taraf Nüreddin Zengî'ydî. Nüreddin Zengî'nin hedefi Haçlılar'ı Suriye ve Mısır bütünlüğünü sağladıktan sonra ortadan kaldırmaktı. Bunun için de Fâtımî hilafetinin sona ermesini beklemişti. Suriyeli Meşhur İslam tarihçisi Muhammed Mahir Hamade'ye göre Selâhaddin Fâtımî halifesi vefat ettikten sonra Abbasi halifesine doğrudan hitap etmiş ve aracı olarak Nüreddin Zengî'yi koymamıştır (Hamade, 1981, s. 108). Eyyûbî ailesi-

nin tamamına yakınının Kahire’de toplanması bir anlamda Eyyübîler’in yarı bağımsız hükümetinin ilanı anlamına da gelmekteydi. Nitekim Nüreddin Zengî Necmeddin Eyyüb’u Kahire’ye gönderdikten sonra Mısır’a olan baskısını arttırmış ve Mısır’daki nâibinden ekonomik ve askeri bağılılığının gerekli-liklerini yerine getirmesini talep etmiştir (Kök, s. 433).

Tarihçiler, Nüreddin Zengî ile Selâhaddin arasındaki soğukluğu “وَحْشَنَةٌ” kelimesiyle anlatmış olup bu kelime iki insan arasında kalplerin sevgiden kesilmesi ve birbirinden uzaklaşma manasına gelmektedir (Mutçalı, 1995, s. 968). Bir kısım tarihçiler Nüreddin Zengî’nin Selâhaddin’e olan baskısının doğru olduğunu ve desteklediklerini ifade etmişlerdir. Bir diğer tarihçi grup ise iki lider arasında herhangi bir problem olmadığını ve tâbi- metbû hükümdarlar arasında bu tarz anlaşmazlıklar olabileceğini ifade etmişlerdir. Her iki iddia da aslında tanımlanamayan bir hâkimiyet probleminin olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Selâhaddin’in tefvîz vezirliği resmi olarak sona ermiş olup, sipahsalarlık ünvanı kalmıştı.⁴ Ancak yaşanan gelişmelerden ne Nüreddin Zengî ne de Selâhaddin memnun değildir. Selâhaddin taraftarlarının Nüreddin Zengî’nin bu durumdan memnun kalmayarak Selâhaddin’i görevden azledeceği inancı bulunmaktadır. Necmeddin Eyyüb ise bu durumun çözümünde Nüreddin’e şeklen de olsa tabi olmaya devam edilmesi gerektiğini her daim tavsiye etmektedir. Bu yüzden Selâhaddin, Nüreddin Zengî’ye şeklen tabi olmuş ve yapılacak olan seferleri hem Nüreddin’e hem de Abbasi halifesine bildirmeye devam etmiştir (Kök, s. 413-466).

Nüreddin Zengî’nin Mısır nâibinden en önemli beklentisi Mısır gibi ziraat gelirlerinin çok olduğu ülkeden ciddi manada vergi geliri elde etmektir. Nüreddin Zengî, Mısır seferleri için büyük harcamalar yapmıştı. Aynı zamanda Şirkûh ve Selâhaddin üzerine yapılan Haçlı ve Bizans hücumlarını bertaraf etme hususunda devamlı asker desteği göndermiştir. Bunların dışında Mısır ve Suriye’nin arasında kalan Kerek-Şevbek Haçlı devletinin ortadan kaldırılarak bu iki coğrafi bölgeyi birleştirmek için sefer yapılmasını istemekteydi. Selâhaddin Eyyübî Nüreddin Zengî’nin beklentilerini karşılamaktan

⁴ Ortaçağ İslâm devletlerinde başkumandanlara verilen bir üvandır. Bkz. ERDOĞAN MERÇİL, "SİPEHSÂLÂR", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sipehsalar> (06.09.2022).

uzak bir şekilde Fâtımî sarayından elde edilen değerli eşyaları göndermişse de bu yeterli olmamıştır (İbn Vâsıl, s. 257). Bernard Lewis'e göre bu destek Nûreddin Zengî'yi oyalamaktan başka bir şey değildi. Selâhaddin için içteki isyanların tam manasıyla bastırılması, Haçlı ve Bizans saldırılarına karşı savunma hamleleri ve tasfiye edilen Fâtımî ordusunun yerine yeni ve bağımsız bir Eyyûbî ordusunun kurulması en önemli meselelerdi (Lewis, 2011, s. 3).

Haçlı kalelerine sefer yapılması hususunda anlaşılan iki liderden Selâhaddin Şevbek'i kuşatmıştı. Nûreddin'in bu kaleye yöneldiği haberini aldığı anda ise kuşatmayı bırakarak burasını terk etmişti. Selâhaddin'i Nûreddin ile buluşmamaya iten sebep onun Nûreddin tarafından azledilme tehlikesinin emirler tarafından kendisine telkin edilmesiydi. Nitekim Selâhaddin hâlihazırda yarı bağımsız bir devlet başkanı olarak hüküm sürmekte olup, Nûreddin ile buluştuğunda azledilmesi durumunda etrafında bulunan askerlerin de Nûreddin'in emrine gireceğinden Mısır'ın Eyyûbîler'in elinden çıkma ihtimali söz konusuydu. Burada siyasi hâkimiyetin belirsizliği Nûreddin ile Selâhaddin'i karşı karşıya getirmişti. Selâhaddin, Fâtımî unsurların tehdidi nedeniyle muhasarayı kaldırdığını beyan eden bir mektup göndermişti. Böyle bir durumda iki eşit müttetik hükümdar bile anlayışla karşılaşmazdı. Bu konu iki taraf arasındaki bağların kopmasına neden oldu (İbnü'l-Esir, s. 150).

Selâhaddin'in 1171-1174 yılları arasındaki durumu anlatan önemli bir kayıt bulunmaktadır. Makrizi'ye göre Selâhaddin Abbasi halifesinin göndermiş olduğu hilatleri giyinmiş ve 3 nevbet okutmuştur (Makrizi, 1997, s. 150).⁵ Eğer bu kayıt doğruysa Selâhaddin'in konumu Abbasi halifesi tarafından onaylanmış, yarı bağımsız ve yarı devlet hükmü ortaya çıkmıştı. Nûreddin Zengî'nin tavırlarından Selâhaddin'in bu yeni konumunu kabul etmediği anlaşılmaktaydı. Nitekim Nûreddin, Selâhaddin'i bir sultan olarak değil belki nâib veya ordu kumandanı manasına gelen sipehsalar olarak görmekteydi (İbn Hallikân, s. 159). Nûreddin kendisine olan sadakatinden şüphelendiği Selâhaddin'e özellikle Fâtımî halifesi Âdîd- lidînillâh'ın veziri iken emirlerini

⁵ Nevbet; Ortaçağ Türk ve İslâm devletlerinde hükümdarlık alâmetlerinden olup hükümdarın saray veya otağı önünde davul vurarak icra edilmektedir. Bkz: Abdülkerim Özaydın, "Nevbet", Tdv İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nevbet> (06.09.2022).

yerine getirmemesinden ötürü kırılmış ve ona olan muhabbeti sona ermişti. Nüreddin'in bundan sonraki adımı kendi veziri İbnü'l-Kayserânî'yi Mısır divan ve maliyesini teftiş etmek üzere göndermek olmuştur (Makdisî, 1997, s. 196-197).

Nüreddin'in bu hamlesi aslında Selâhaddin'e kendisinin nâibi ve bir emîri olduğunu hatırlatmaktı. Nüreddin Mısır-Suriye birlikteliğini sağladıktan sonra her iki bölgenin mutlak sultanı olarak adem-i merkezîyetçi yapıdan merkezîyetçi bir yapıya geçmek istemekteydi. Olası bir çalkantılı durumda Mısır'ın Suriye ile olan bağlantısı kesilecek ve iki ayrı devlet ortaya çıkacaktı. Kayserânî Kahire'ye ulaştığında Selâhaddin tarafından iyi karşılandı. Fakat Nüreddin tarafından gelen emir mektubu Selâhaddin tarafından kabul edilemeyecek istekleri barındırmaktaydı. Makrizî'ye göre Kayserânî Mısır divan ve maliyesini teftiş etmek için gelmemişti. O, Selâhaddin'in yıllık ne kadar vergi ödemesi gerektiği ile ilgili gerekli teftişleri yapacak ve ödenecek miktar belirlenecekti. Selâhaddin tutulan kayıtları Kayserânî'ye göstermişti. Selâhaddin'e göre Mısır'ın ayrı bir devlet bütçesi bulunmakta olup buradaki sistemin devam etmesi için vergilerin de burada değerlendirilmesi gerekmekteydi. Kayserânî'nin tespit ettiği vergi gelirlerinin Suriye'ye gönderilmesi demek, Mısır'daki siyasi ve askeri sistemin çökmesi demektir. Bu durum Eyyûbîler tarafından kabul edilemezdi. Kayserânî iyi bir şekilde ağırlandıktan sonra fakih İsa el-Hakkârî'nin de içerisinde bulunduğu heyetle Suriye'ye gönderildi. Fakih İsa el-Hakkârî gibi önemli ve tecrübeli bir devlet adamının Suriye'ye gönderilmesiyle Nüreddin ile Selâhaddin arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi amaçlanmaktaydı. Fakat bu heyet Suriye'ye vardığında Nüreddin Zengî vefat ettiğinden buradan bir sonuç çıkmamıştı (Bündârî, 2004, s. 150).

Claude Cahen'e göre Selâhaddin, Mısır sultanı olarak bağımsız olmak istiyor; Nüreddin'e tabi bir hükümdar olmak yerine müttefik bir hükümdar olmayı yeğliyordu. Günümüzdeki tarihçiler olaya aslında iki müttefik sultan olarak bakmakta; Nüreddin'i Suriye ve el-Cezire sultanı; Selâhaddin'i ise Mısır sultanı olarak ifade etmektedirler. Bu şekilde yorumlanınca eşit iki hükümdar arasında olabilecek ihtilaflar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum biraz da sevilen ve Haçlılar'a yönelik başarılı seferler düzenleyen iki hükümdara toz kondurmak istememek ve onlar ile ilgili olumsuz yorumları minimize etmek ile ilgilidir. Kerek kalesinin fethedilmesi için tekrar sefere çıktıkları

anlaşılan iki liderden Selâhaddin, Şevbek muhasarasında olduğu gibi bölgeyi terk etmesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Fakat Selâhaddin'in bölgeyi terk etmesinde önemli bir mazereti vardı. Ülkesine döndüğünde babası bir av dönüşü attan düşerek hayatını kaybetmişti (İbn Vâsıl, s. 223). Bu da Kerek seferinin mazereti olmuştur. Bazı çalışmalarda Kerek ve Şevbek üzerine yapılan seferlerin her iki hükümdarın ortak belirlemiş olduğu sefer olmadığı, bu bölgenin hac ve ticaret kervanlarının geçiş güzergâhında olduğu için hem Selâhaddin hem Nûreddin tarafından müstakil sefere çıkıldığı şeklinde yorumlar bulunmaktadır. Selâhaddin'in bu kaleleri fethetmek yerine bölgedeki haçlıları tedip etmek maksadıyla sefere çıktığı ve dolayısıyla sefer amacına ulaştığında geri döndüğü rivayetleri de bulunmaktadır. Bu yorumu yapanlara göre Kerek ve Şevbek hadiselerinin iki sultan arasında problem olan hususlar olmadığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte Selâhaddin'in Mısır sultanı, Nûreddin'in ise Suriye sultanı olarak kabul edildiğinden iki eşit hükümdarın anlaşmazlığı şeklinde anlatılmaktadır. İlk rivayet değerlendirildiğinde ilkinde itaat etmeyen bir nâib ve sipehsaların tabi olduğu sultandan kaçmak suretiyle azledilme tehlikesini bertaraf ettiği fakat Nûreddin'in Mısır üzerine sefer yapmaya karar verdiği ortaya çıkmaktadır. İkinci rivayette ise Haçlılar'ın Mavera-yüdü'n'deki faaliyetlerine yönelik iki hükümdarın rutin seferleri olarak görülmektedir.⁶

Nûreddin Zengî, Mısır'da ortaya çıkan yarı bağımsız rejimi kabul etmediği ortadadır. Abbasi halifesinden onay olsa da bu durum Nûreddin için geçerli değildir. Nûreddin'e göre Selâhaddin ayrı bir devletin sultanı değil; Mısır seferleri için gönderdiği ordularının başkumandanı, oradaki emîri ve yöneticisidir. Selâhaddin'in babası Necmeddin Eyyûb Mısır'a geldiğinde oğlu Selâhaddin'i uyarmış ve isyan ettiği takdirde zor durumda kalacağını belirtmişti (İbnü'l-Adîm, t.y., s. 127). Selâhaddin Eyyûbî her ne kadar burada müstakil bir devlet başkanı gibi hareket etse de emrinde bulunan askerlerin önemli bir kısmı Nûreddin'e bağlı olup herhangi bir savaş söz konusu olduğunda taraf değiştirmeleri olası görülmektedir. Kanaatimizce Selâhaddin'i bir devlet kurmaya iten asıl sebep tefvîz vezirliğinin vermiş olduğu geniş haklardır. Mı-

⁶ Bu tartışmaların tüm tarafları için ayrıntılı olarak bkz; Bahattin Kök. "Mısır'ın Alınmasından Sonra Nuruddin Mahmut'la Selahuddin Eyyûbî Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri" *Belleten*, vol. 57, 1993, pp. 413-446.

sır'da tefvîz vezirleri halifeye şeklen bağlı olup bir hanedan oluşturarak hükümdar gibi devleti idare etmişlerdir. Tabiatıyla bu durum Selâhaddin'in tefvîz veziri olduğu dönemde de devam etmiş ve Selâhaddin velinimetini Nûreddin'e tabi olmaktan çıkıp bağımsız bir sultan olmak yolunda önemli adımlar atmıştır. Gelişmeler Nûreddin tarafından da takip edildiğinden artık bu duruma son verme kararlılığı içerisine girdiği anlaşılmaktadır. Nûreddin, Mısır'a düzenlemek istediği seferin gizli tutulmasına önem vermiş ve hazırlıklara başlamıştır. Kendisine tabi Musul, el-Cezire ve Diyar-ı Bekir'de bulunan hükümdarlara mektuplar göndererek özellikle Mısır seferi esnasında Dımaşk'ın Haçlılar tarafından işgal edilmemesi için onlardan bu bölgeyi korumalarını istemiştir. Musul atabegi II. Seyfeddin Gazi, Haçlıların düzenleyeceği olası bir seferde güçlü bir hükümdarın şehirde bulunması gerekli görüldüğünden Dımaşk'ta nâib olarak tayin edilmiştir. (İbnü'l-Esir, s. 299). Mısır üzerine yapılacak seferin en önemli nedeni Şevbek ve Kerek muhasarasında Selâhaddin'in Haçlılar'a karşı gevşek davranmasıydı. Burada Nûreddin tarafından aslında Selâhaddin'in dolaylı olarak Haçlılar ile birlikte olduğu ve onların bu topraklarda kalıcı olmasını istediği iması da bulunmaktadır. Sefer hazırlıkları devam ederken 15 Mayıs 1174 senesinde Nûreddin Zengî rahatsızlanıp vefat edince Mısır seferi akamete uğramıştır (Bündârî, s. 150).

5. Nûreddin Zengî'nin Ölümü ve Eyyûbi Devleti'nin Tam Bağımsız olarak Kurulması

Nûreddin'in veliahdı el-Melikü's-Salih İsmâil'in Mısır seferine çıkmak bir tarafa hâkimiyetini kabul ettirebilmesi bile çok zordu. Musul, Halep ve Sincar'da bulunan Zengî atabeyleri İsmâil'e göre daha güçlü ve tecrübeliydiler. Ayrıca İsmâil'e bağlı emîrler arasında ihtilaflar da ortaya çıkmıştı. Seyfeddin Gazi Mısır'ı hiçbir zaman ele geçirmek istemediğinden hakimiyet bölgesi Musul'a döndü. O, Musul ve el-Cezire hükümdarlığını pekiştirmek istiyordu. Sincar atabeyi de Seyfeddin Gazî'nin nüfuzu altında olup Zengî atabeyliği için öne çıkmamıştır. Halep ve Dımaşk ümerası arasındaki rekabet Nûreddin Zengî'nin mirasını korunmasına engel olmuş, Halep ve Dımaşk birbirinden ayrılmıştır. Ayrıca İsmâil üzerinde ümeranın nüfuz mücadelesini Halep ümerası kazanmış ve Dımaşk ümerası Selâhaddin'den destek almak zorunda kalmıştır (Bündârî, s. 161). Selâhaddin 29 Ekim 1174 tarihinde Dımaşk önlerine gelerek Dımaşk ümerasının biatlarını aldıktan sonra babasının sarayına yer-

leşmiştir. Selâhaddin Dımaşk'ta ilk olarak el-Melikü'l-İsmâil adına hutbe okutarak Dımaşk'ın kendi himayesinde olmak kaydıyla Nûreddin Zengî'nin veliahdı İsmâil'e ait olduğunu kabul etmiştir. Selâhaddin artık Mısır sultanı ve Zengî mirasının hamisi olarak bu tarihten itibaren sayılabilir. Selâhaddin'in Dımaşk'a gelerek burada yönetimi devralmasına Halep ümerası karşı çıkmış ve onun diğer Zengî şehirlerini zapt etmesinin önünü almak istemişlerdir. Selâhaddin'in Halep seferi Nûreddin Zengî'nin mirasını korumak içindi. Bunun için Dımaşk'tan sonra Humus, Hama ve Halep'i de ele geçirmiştir. El-Cezire, Suriye ve Mâverâyütdün'ü de alarak bölgenin tamamını ele geçirmiş ve Haçlılar'a yönelik seferlerin kapısını aralamıştır. Halep ve Musul müttefik güçleri Selâhaddin'i durdurmak için ne gerekiyorsa yapsalar da başarılı olmamışlar ve Selâhaddin'in Mısır sultanlığının yanı sıra Suriye'deki hâkimiyetini de kabul etmek zorunda kalmışlardır. Selâhaddin, Zengîler ile yapmış olduğu Kurûn-u Hama muharebesinin akabinde Halep ümerasının elinde oyuncak haline gelen Melik İsmâil'in hükmünün kalmadığını ilan etmiş ve onun adını hutbe ve sikkelerden kaldırmıştır (İbnü'l-Adîm, s. 130.) Bu gelişmeleri Abbâsî halifesine arz ederek Suriye'de de saltanatının onaylanmasını talep etmiştir. Bu talep Abbasî halifesi tarafından kabul görmüş ve gönderilen hilatlerle Mayıs 1175 tarihi itibarıyla Selâhaddin Suriye ve Mısır'ın tartışmasız sultanı olmuş ve bölgede iktâ dağıtımına başlamıştır (İbnü'l-Verdi, 1996, s. 83).

Sonuç

Eyyûbî devletinin kurucusu olan Selâhaddin-i Eyyûbî, Nûreddin Zengî gibi çok önemli bir sultanın dizinin dibinde yetişmiş, babası Necmeddin Eyyûb gibi bir bürokrat ve âlim olarak devlet yönetiminde bulunmuştur. Dımaşk şihnesi olarak görev yaparken amcası Şirkûh'un Mısır seferlerine katılmış ve sonuncu seferden sonra Suriye ordusu Mısır'da hâkimiyeti sağlamıştır. Amcası Şirkûh'un vefatından sonra Fâtımîler'in tefvîz veziri olarak Mısır'da hakimiyeti elde etmiş ve ortaya çıkan Fâtımî isyanlarını ve Haçlı işgallerini bertaraf etmeyi başarmıştır. Bu durum Selâhaddin Eyyûbî'nin liderliğini pekiştirmiş ve Nûreddin Zengî'den bağımsız hareket etmeye başlamıştır.

Selâhaddin Eyyûbî'nin Fâtımîler'in tefvîz veziri olarak tayin edilmesi onun bağımsız hareket etmesini kolaylaştırmış olup Nûreddin Zengî'ye bağlı

olmak yerine Fâtımî halifesinin veziri olarak görev yapmayı daha uygun bulmuştur. Fâtımî halifesi adına okunan hutbenin kaldırılması için gelen baskılara rağmen Selâhaddin Eyyûbi ilk döneminde iktidarının meşruiyetini Fâtımî hilafetinin devamında görmüştür. Babası Necmeddin Eyyûb'un Suriye'den Mısır'a gönderilmesi ve sonrasında gelişen olaylar yüzünden Fâtımî halifeliğine artık nihayet verilmesinin zamanının geldiğini ortaya koyduktan sonra bunu gerçekleştirmiştir. Bu süreçte kendisine destek olan iki bürokrattan Ziyâeddin el-Hakkârî, Suriye meselelerinin çözümünde, Kâdı el-Fâdıl ise Mısır meselelerinin çözümünde destek olmuşlardır. Her iki bürokrat Selâhaddin-i Eyyûbî'nin tedrici olarak Fâtımî rejimini tasfiye etmesini tavsiye etmişlerdir.

Selâhaddin-i Eyyûbi 1169 tarihinde başladığı tefvîz vezirliği 1171'de Fâtımî halifesinin ölümüyle sona ermiştir. Bu dönemde Selâhaddin Mısır'ın tamamına hâkim olup devlet başkanı hükmündeydi. Halifenin önceki dönemlerde olduğu gibi herhangi bir etkisi bulunmamaktaydı. Selâhaddin Eyyûbî'nin 1171 ile 1174 arasındaki ikinci dönemi ise hükmî tefvîz veziri ve resmi olarak Nûreddin'in nâibiydi. 1171 ile 1174 arasındaki dönem daha çok Selâhaddin ile Nûreddin arasında ortaya çıkan ihtilafli bir zaman dilimi olup bu dönemi anlamlandırmak isteyen tarihçiler arasında da kafa karışıklığına sebebiyet vermiştir. Bir kısım tarihçiler Selâhaddin'in Nûreddin Zengî'nin nâibi ve sipehsaları olduğunu vurgulayarak itaatsizlik eden tarafın Selâhaddin olduğunun altını çizmişlerdir. Kimi tarihçiler Fâtımî halifeliği ortadan kalktıktan sonra Selâhaddin'i Mısır sultanı olarak görmüşler ve ortaya çıkan ihtilaflara iki hükümdar arasında olabilecek basit meseleler olarak bakmışlardır. Kaynaklar ve araştırma eserleri tahlile tabi tutulduğunda Nûreddin Zengî'nin Selâhaddin'e bağımsız bir sultan nazarıyla baktığını söylemek mümkün değildir. O, Selâhaddin'i ordular kumandanı ve Mısır'daki valisi olarak görmekte ve ona göre mektuplar göndermekteydi. Nitekim Nûreddin Zengî'nin kendi veziri Kayserânî'yi Mısır'a göndermesi ve Mısır gelirlerinin tespit edilmesi Nûreddin Zengî'nin Mısır'a ve Selâhaddin Eyyûbi'ye bakış açısını yansıtan en önemli olaydır. Ayrıca Selâhaddin'in Şevbek ve Kerek muhasaralarında göstermiş olduğu davranışı kabullenmeyerek bir ordu hazırlaması ve Mısır seferine çıkma düşüncesi Nûreddin Zengî'nin Mısır'ı kendi hakimiyetinde gördüğünün bir kanıtı mahiyetindedir.

Tarihçilerin 1171 ile 1174 yılları arasında gerçekleşen Nûreddin Zengî ve Selâhaddin Eyyûbî arasındaki kırgınlığın nedenlerini tespit ederken zaman zaman yanıldıkları görülmektedir. Bu durum özellikle Suriye ve Mısır'daki vezirlerin yetkileriyle alakalıdır. Tefvîz ve tenfîz vezirleri arasındaki farkın anlaşılması, Mısır'da bir asra yakın tefvîz vezirlerin yönetimindeki dönemin incelenmesiyle mümkündür. Mısır'daki tefvîz vezirleri resmi olmasa da hükmen sultandırlar. Vezâret mansıbına tayin olanlar hanedan oluşturmuşlar ve babadan oğula geçen saltanat rejimini kurmuşlardır. Müstansır Billâh'ın tayin ettiği Bedr el-Cemâlî ile başlayan tefvîz vezirliği Selâhaddin Eyyûbî'ye kadar devam etmiştir. Selâhaddin de kendinden önceki vezirler gibi davranarak Mısır'a tam manasıyla hâkim olmuştur. Nûreddin Zengî'nin Selâhaddin Eyyûbî'den bir an önce Fâtımî halifesini azletmesini istemesi işte bu yüzden.

Eyyûbîler'in Mısır'da Zengîler'den bağımsız bir devlet kurmalarının gerekliliği ortaya çıkmıştı. Nitekim Necmeddin Eyyûb da Mısır'a geldiğinde durumu yakından görmüş ve tedricî bir şekilde Nûreddin'den ayrılarak Mısır'da Eyyûbî Devleti'nin kuruluşunu sağlamasını tembihlemiştir. Fâtımî halifesinin ölümünden Nûreddin Zengî'nin ölümüne kadar Mısır'daki iktidar için yarı bağımsız devlet veya yarı bağımsız rejim olarak değerlendirmemiz mümkün olabilir. Nûreddin Zengî'den sonra onun mirasını koruyabilecek yegâne kişi Selâhaddin olmuştur. Nureddin vefat ettikten kısa bir süre sonra Suriye ve Mısır'da coğrafi bütünlüğü sağlayarak Haçlı saldırılarına karşı bu bölgede İslam birliğini sağlamıştır.

Kaynakça

- Adalıoğlu, H. H. (2004). *Siyasetnâmeler'in Klasik Kaynakları*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.
- Adem, H. (2017). *İslamda Yönetim ve Adalet Anlayışı*. Yeni Fikir Uluslararası Hakemli Akademik Fikir Araştırma Dergisi.
- Alaslan, H. (1995). *İslâm Devletlerinde Vezirlik Müessesesine Genel Bir Bakış*. Türk Dünyası Araştırmaları.
- Altan, E. (2017). "Haçlılar'a Karşı Mücadelenin Önde Gelen Liderlerinden Nûreddin Mahmud B. Zengî (1146-1174), "Geçmişten Günümüze Türkis-

tan Tarihinin Bilinmeyenleri: Tarih Bilincine Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Armağanı.

Arsal, S. M. (1987). Farabi'nin Devlet Yönetimine İlişkin Görüşleri. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün Bugün Yarın.

Ayaz, F. Y. (2012). Abbasiler'den Mısır'da Kurulan Hanedanlara Vezirlik Müessesesi. İslam Araştırmaları Dergisi.

Ayaz, F. Y. (2013). Vezir, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları.

Ayaz, F.Y. (2012). Abbasilerden Mısır'da Kurulan Hanedanlara Vezirlik Müessesesi. İslami Araştırmalar Dergisi.

Aykut, A. S. (2021). Turtûşî ve Ortaçağ İslam Dünyasında Siyâsî Realizm. Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi.

Bâ Mahreme, Kılâde, Dirase ve tahkik Abdülğani Ali el-Ehceri. San'a. Vizaretü's-Sekafe ve's-Seyyahe.

Becker, C. H. (1993). al-adil b. Al-Salar, İA. Leiden. Brill.

Bündârî. (1971). Sene'l-Berkı's-Şâmî (nşr. Ramazan Şeşen), Beyrut. Dârü'l-Kitâbi'l-Cedid

C. H. Becker. Bedrülcemâlî, İA. Leiden. Brill.

Canatan, K. (2018). Siyasetnamelerin Dili Olarak Adalet. Yetkin Düşünce. 1.2.

Çelebi K. (2010). Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaut, tetkik Sâlih Sadavi Salih, i'dadü'l-feharis Selâhaddin Uygur, İstanbul.

Daftary, F. (2005). İsmaililer-Tarihleri ve Öğretileri. (çev. Erdal Toprak). İstanbul. Doruk Yayınları.

Dûrî, A. (1994). Divan. İstanbul: TDV Yayınları.

Ebû Şâme. (1956). Kitâbü'r-Ravzateyn. (nşr. Muhammed Hilmî Muhammed). Kahire.

- Ebü'l-Fidâ. (1997). Kitâbü'l-Muhtasar Fî Ahbâri'l-Beşer. thk. Mahmûd Deyyub. Beyrut. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ed-Dîbâcî, M. (1978). Resâ'il 'ani'l-ḥarb ve's-selâm min teressüli'l-Ḳâdi el-Fâzil (nşr. Muhammed Nağş). Kahire.
- Ertaş, K. (2017). Fâtımî Devleti'nin Yönetiminde Ermeni Vezirler ve Sosyal-Siyasi Hayattaki Roller. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Güner, A. (2003). Mâverdî'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II). Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Hamade. M. M. (1981). Ahbarü Mülûk-ü Benî Ubeyd ve Sîretühüm. Kahire.
- Hançabay, H. İ. (2017). İslâm Tarihinde Vezirlik Müessesesinin Ortaya Çıkışı ve Mâhiyeti. 6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı.
- İbn Hallikân.(2003). Vefeyât, thk. İhsan Abbas. Beyrut. Dâru Sadır.
- İbn Kesîr. (1998). El-Bidâye ve'n-Nihâye. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Cize. Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr.
- İbn Şeddâd. İ. (1956). el-A'lâqu'l-hatîre fî zikri ümerâ'i's-Şâm ve'l-Cezîre (nşr. Sâmi ed-Dehhân), Dımaşk. Institut Français de Damas.
- İbn Tağrıberdî.(1942). en-Nücümü'z-zâhire. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye
- İbnü'l-Adîm. (1951). Zübdetü'l-Haleb Min Târih-i Haleb, Neşir ve tahkik: Sami el-Dehhân. Dımaşk. Institut Français de Damas.
- İbnü't-Tuveyr. (1992). Nüzhetü'l-Mukleteyn fî Ahbâri'd-Devleteyn. nşr. Eymen Fuâd Seyyid. Beyrut. Darusadır.
- İnce, F. (2019). "Selâhaddin Eyyûbî'nin İslam Birliğini Kurma Çabaları". Karadeniz Araştırmaları.
- Kallek, C. (2004). Mâverdî'nin Ahlâkî, İçtimâî, Siyasî ve İktisâdî Görüşleri. Dîvân: İlmî Araştırmalar.
- Keleş, M. R. (2019). Nil İle Fıratı Kavuşturan Alim İbn Hallikan, İstanbul Rağbet Yayınları.
- Keleş. M. R. (2021) Eyyûbîler, İstanbul Rağbet Yayınları.

- Korkmaz, F. (2014). Selçuklularda Bilim Adamı-İktidar İlişkileri (Gazali Örneği). I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum: Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce (Bildiriler).
- Korkmaz, F. (2019). Fâtımîler Devleti'nde Ermeni Kökenli Cemâli Vezir Hanedanlığının Sonu ve Ali b. Efdal'ın Faaliyetleri. Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi.
- Korkut, Ş. (2022). Nizâmülmülk'ün Siyaset Felsefesi. Journal of Islamic Research.
- Kök, B. (1993). "Mısır'ın Alınmasında Sonra Nuruddin Mahmut'la Selahuddin Eyyübî Arasında Ortaya Çıkan Soğukluğun Sebepleri". Belleten.
- Kuşçu, A. D. Eyyübî Devlet Teşkilatı, Ankara. Türk Tarih Kurumu.
- Lewis, B. (2011). Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi. 8.Baskı. Selen Y. Kölay (çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Makrîzî. (1996). İtti'âzü'l-hunefâ'. nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl - M. Hilmî Ahmed. Kahire. el-Meclisü'l-Ala li'ş-Şuuni'l-İslamiyye.
- Makrîzî. (1997). El-Sülûk Li Ma'rifeti Devleti'l-Mülûk, Tahkik: Muhammed Abdulkadir Ata, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye. Beyrut.
- Menekşe, Ö. (2005). İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı Mâverdi Ve Nizâmülmülk Örneği. Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi.
- Münâvî. el-Vizâre ve'l-Vüzerâ. Kahire. Dârü'l-Maârif.
- Özaydın, A. (1992). Bedr el-Cemâlî, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özaydın, A. (1994). "Efdal b. Bedr el-Cemâlî", İstanbul: TDV Yayınları.
- Özbek, S. (2007). Siyasetnâme Özellikleri Açısından Râhatü's-Sudûr'un Değerlendirilmesi. Sosyal Bilimler Dergisi.
- Paine, M. (2011) Crusades (Haçlı Seferleri), Türkçe Çev. Cumhur Atay, İstanbul. Kalkedon Yayınları.
- Runciman, S. (1987). Haçlı Seferleri Tarihi. trc. Fikret İşıltan. Ankara. Türk Tarih Kurumu.

- Sallabi, A. M. M. (2008). Selâhaddin el-Eyyûbî ve cühuduhu fi tahriri Beyti'l-Makdis, Darü'l-Yakin.
- Sauvaget. J. İslâm Dünyası Kısa Kronolojisi. Türkçeye çevirenler ve genişletenler Faik Reşit Unat, Suut Kemal Yetkin. Ankara. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Şekil. H. D. (1993). El-Kadı el-Fazıl Abdürrahim el-Beysani el-Askalani (526-596 h / 1131-1199 m): devruhü't-tahtiti fi devleti Selâhaddin ve fütuhatih, Beyrut, Müessesetü'd-Dirasatî'l-Filistiniyye.
- Şeşen, R. (2000). Salâhaddin Eyyûbî ve Devri, İstanbul.Yeditepe Yayınları.
- Şeşen, R. (2002). "Eyyûbîler", Türkler Ansiklopedisi, Ankara. Yeni Türkiye Yayınları.
- Şimşek, M. (2021). Efdal B. Bedrü'l-Cemâlî'nin (Ö. 515/1121) Nizârî-Müsta'li Bölünmesindeki Rolü ve I. Haçlı Seferi Karşısındaki Tutumu. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 21 (2).
- Taşdemir, F. Uluslararası Hukuk Açısından De Facto Devlet Sorunu: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Abhazya ve Transdinyester Örneklerinin Karşılaştırmalı Analizi. Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 16 (199).
- Tomar, C. (2010). "Talâi' b. Rüzziik", İstanbul. TDV Yayınları.
- Turan, R. (2021). İbn Miskeveyh'in adalet anlayışı. Ankara. İlahiyat.
- Umberto. E. (2014) Ortaçağ (Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar), İstanbul. Alfa Yayınları.
- Varol, H. (1986). İbnu Kuteybe ve Eserleri. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Zehebi, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, thk. Şuayb el-Arnaut, Salih es-Semer, Beyrut, 1982.